

ORHUN YAZITLARINDA KULLANILAN İŞARETSİZ (/Ø./) GÖREV ÖGELERİ

Unmarked (/Ø./) Functional Elements That Appear in Orhun Inscriptions

Dr. Osman MERT*

ÖZ

“Orhun Yazıtlarında Kullanılan İşaretsiz (/Ø./) Görev Ögeleri” adlı bu yazıda önce “anlamlı ve görevli öge kavramları” hakkında bilgi verildi. Ardından da yazıtlarda kolaylık ve anlaşılabilirlik kanunları çerçevesinde zaman zaman görevlerini yanlarındaki diğer görev ve anlam ögelerine bırakarak düşen ya da aynı grup içerisinde işaretli öge ya da ögeler karşısında işaretsiz kullanılan görev ögeleri incelendi.

Anahtar Sözcükler: Orhun yazıtları, anlamlı ve görevli dil ögeleri, işaretsiz görev ögesi

ABSTRACT

In this paper entitled “Unmarked (/Ø./) Functional Elements That Appear in Orhun Inscriptions”, an information is provided regarding the “concept of meaningful and functional elements”. Then some times, elements of function that drop, after leaving their functions to the neighboring elements of meaning and functions or used unmarked along with the marked element or the elements within the same group in comply with the laws of economy and comprehensibility in inscriptions were examined.

Key words: Orhun Inscriptions, meaningful and functional language elements, unmarked functional elements

Bütün doğal dillerde olduğu gibi Türkçe’de de dil ögeleri anlamlı ve görevli olmak üzere ikiye ayrılır. *İletişimde anlam ilişkileri bu iki sınıf ögenin birlikte kullanılmasıyla belirtilir*¹. Anlamlı elemanlar **kök, köken, gövde, sözcük grubu** ve **cümleden** oluşurken, görevli elemanlar **İçe ve dışa dönük görev ögeleri** olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılır. İçe dönük görev ögeleri,

---

*Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ GEMALMAZ, Efrasiyap, Türkçe’nin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum, 1995, s. 1-7

üzerlerine geldikleri kök ya da gövdeyle aralarındaki ilişkinin geçiciliğine, kalıcılığına, başka bir ifadeyle üzerlerine geldikleri kök ya da gövdeyle birlikte yeni bir kavram işareti oluşturup oluşturmamalarına ve işlevlerine göre sınıflandırılır. Üzerlerine geldikleri kök ya da gövdeyle aralarındaki ilişki sadece kullanıldıkları cümleyle sınırlı / geçici olan ve yeni bir kavram işareti oluşturmayan dışa dönük görev ögeleri ise, Türkçe'de **ek**, **ek+ek**, **edat** ve **ek+edat** olmak üzere dört farklı şekilde görülür ya da işaretsiz (/+ø/) olarak kullanılır².

Anlam ögeleri sınıfı her dilde kültürün ulaştığı kavram sayısına paralel olarak gerek **yapılma** gerek **alınma** ögelerle kolay ve çabuk çoğalma eğilimindedir. Buna karşılık, kavramlar arası ilişkilerin çok sınırlı olması görev ögeleri sınıfında öge sayısının artışı güçleştirir.³

Bir ögenin bilgi taşıyabilmesi için kod içerisinde belli bir yerde bulunma ihtimalinin 1'den küçük, ø'dan büyük olması gerekir. Bir ögenin bir yerde bulunma ihtimali arttıkça, yani 1/1'e yaklaştıkça taşıdığı bilgi yükünün azaldığı; yine bir ögenin bir yerde bulunma ihtimali azaldıkça taşıdığı bilgi yükünün arttığı bir gerçektir. Bir metnin yapısında yer alan anlam ögelerinin kullanılma sıklığı, görev ögelerinin kullanılma sıklığına göre daha azdır.⁴

Dolayısıyla cümlelerde anlamlı elemanları oluşturan ses veya harfler üzerine düşen bilgi yükü fazlayken, sayıları az olmasına rağmen geçiş sıklıkları yüksek olan dışa dönük görev ögelerini oluşturan ses veya harflerin üzerine düşen bilgi yükü azdır.

² bk. ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994, s. 50; MERT, Osman, *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002, s. 14-17.

MERT, Osman, Türkçe'de Hâl Kategorisi ve Öğretimi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum, 2003, s. 25-32.

³ GEMALMAZ, Efrasiyap, *agm*.

⁴ GEMALMAZ, Efrasiyap, *agm*.

... *Türkçe anlam ögelerine yükleyeceği hemen her görev için ayrı bir görev ögesi geliştirmiştir. Bu görev ögelerini de sürekli, anlam ögelerinden sonra getirdiği için bunların büyük bir çoğunluğunu da ekletmiştir. Ekleşme gerçekleştirilirken, dillerin gelişmesini sürekli etkileyen **kolaylık** (économie) ve **anlaşılabilirlik** (compréhensibilité) kanunları gereği bu görev ögeleri zaman zaman oldukça aşınmış bazen de görevlerini kendilerini kuşatan diğer görev ve anlam ögelerine bırakarak düşmüşler veya daha başlangıçta işaretli bir öge karşısında **işaretsiz** (non-marqué) kalmışlardır.*⁵

1. Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Genel Anlamlı Dil Ögelerinde Karşılaşılan İşaretsiz (/ø./) Görev Ögeleri

1.1. Belirtisiz İsim Tamlamalarında karşılaşılan İşaretsiz (/ø./) Görev Ögeleri:

*Dil ögelerinin taşıdıkları bilgi yükleri, kendilerini oluşturan fonetik veya grafik işaretlere dilin öngördüğü ölçüye göre bölüştürülmüştür. Bu bakımdan, bir dil ögesini oluşturan ses veya harf sayısı arttıkça her ses veya harf üzerine düşen bilgi yükü; yine bir anlam ögesini oluşturan anlam ve görev ögelerinin sayısı arttıkça anlam ve görev ögeleri üzerine düşen bilgi yükü azalır.*⁶ Yani, sözcüğü oluşturan ses sayısı arttıkça sözcüğün anlaşılabilirliği azalırken, sözcüğü oluşturan ses sayısı azaldıkça da sözcüğün anlaşılabilirliği artar. Bu yüzden dünya dillerinde sözcüğü oluşturan ses sayıları insan beynin algılama kapasitesi çerçevesinde sınırlanmıştır. Zira sözcüğü oluşturan ses sayısı arttıkça sözcüğün telaffuzu ve algılanması da güçleşmektedir.

Türkçe’de kalıcı kavram işaretleme metotlarının başında “bir kök ya da gövde üzerine yapım eki getirme” metodu gelmektedir. Ancak bu durum yukarıdaki bilgiler çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkçe’de kök ya da gövde üzerine eklenen her bir yapım eki, üzerine geldiği kök ya da gövdeyle birlikte yeni bir kalıcı kavram işareti oluştururken, sözcük boyunu uzattığı için (sözcüğü oluşturan ses başına düşen anlam yükünü azalttığı için) de sözcüğün anlaşılabilirliğini düşürmektedir. Bu da göstermektedir ki, her ne kadar

⁵GEMALMAZ, Efrasiyap, *Standart Türkiye Türkçesi (STT) 'nin Formanlarının Enformatif Değerleri*, Erzurum, 1982, s. 28.

⁶ GEMALMAZ, Efrasiyap, *Türkçe'nin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri*, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum, 1995, s. 1-7.

Türkçe’de kavram işaretleme söz konusu olduğunda ilk akla gelen metot “kök ya da gövde üzerine yapım eki getirme” olsa da söz konusu metodun belirli bir noktadan sonra kullanılabilirliği zayıftır. Dolayısıyla dil, insan beyninin çalışma ve algılama biçimine bağlı olarak birden fazla sözcükten oluşan (çoğunlukla iki veya daha fazla parçalı / kelimeli) kalıcı kavram işaretleme metotlarını geliştirmiştir. Zira anlamlı elemanlar arasında yer alan boşluk (space) sözcüğün telaffuzunu, insan beyninin algılamasını kolaylaştırmakta; sözcüğün anlaşılabilirliğini de artırmaktadır. Türkçe’de bu bağlamda geliştirilen birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı kalıcı kavram işaretleme metotlarının başında belirtisiz isim tamlamaları gelmektedir.

Belirtisiz isim tamlamaları “[sıfatlarıyla birlikte] tamlayan isim+ø + tamlanan isim + tamlanan (belirtilen) eki” kuruluşlarıyla bir niteleme grubu oluşturur⁷:

kişi+ø og(u)l+ı: insan oğlu

: 𐰆𐰺𐰽𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸 ...⁸

... öd tengri yasar kişi oğlu koop ölgeli törimiş: ...*Zamanı Tanrı tayin eder. İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış.*⁹ KT K 10-11

türk+ø bodun+ø: Türk+ø milleti

türk+ø kagan+ø: Türk kağan(lar)ı

𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰽𐰸𐰽𐰺𐰽𐰸

... **türk bodun** kılıngalı **türk kagan** olurgalı şantung balıkka taluy ögüzke tegmiş yok ermiş...: *Türk milleti yaratılalı, Türk kağan(lar)ı tahta oturalı şantung şehir(ler)ine, Sarı Irmağa ulaşan yok imiş.* (T 18-19)

1.2. Fiil Deyimlerinde Karşılaşılan İşaretsiz Görev Ögeleri:

Orhun yazıtlarında gerek zarf+fiil”den, gekekse “nesne+fiil”den kurulu tamlamalarda zarf ile fiil ya da isim ile fiil arasındaki ilişkiyi sağlayan dışa dönük özel bir ek bulunmamaktadır¹⁰:

⁷GEMALMAZ, Efarasiyap, Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum, 1994, s. 1-5, Ayrıca bk. ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994, s. 20.

⁸ Köktürk harfli metin “ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005” adlı eserden alınmıştır.

⁹ Metinler Türkiye Türkçesi’ne aktarılrken “TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2006” adlı eserden istifade edilmiştir; açıklamalar yapılırken de hem ALYILMAZ’ın anılan eserinden hem de T. TEKİN’in konuyla ilgili kitaplarından yararlanılmıştır.

arkış+ø tirkış+ø ı-: kervan gönder-

↓DƳƳ>ƳƳH : ƳƳT : ƳƳTƳH : ƳHƳ : 1HJ> : TƳƳ : HƳNHN :

ötügen yir olurup **arkış tirkış** ısar neng bungug yok: *Ötüken yerinde oturup kervan gönderirsen hiç bir sıkıntın olmayacak.* KT G 8

sü+ø yorit-: ordu yürüt-

: HHHHƳH>DNH

sü+ø yoritd(1)m: *Ordu yürüttüm.* T 25

açsık+ø tosık+ø öme-: açlık tokluk düşünme-

ƳƳHH>H : TƳH : HHHHHHHH>H : HHHH : HHHHHH>H : HH>H : HHHH
HHHHH : HHHH :

türük bodun ... **açsık tosık ömez** sen bir todsar açsık ömezsen: *Türk milleti, ... açlık tokluk düşünmezsin, bir doysan (bir daha) açlık düşünmezsin.* KT G 8

süngüş+ø süngüş-: savaş savaş-, harp et-, savaş-

HHHH : HHH : HHHHH

... yigirmi **süngüş süngüş**miş: ... *Yirmi kez savaş savaşmış.* KT D 15

sü+ø süle-: ordu yürüt-, ordu sevk et-

H>HH : HH>H : H>HH : HH>H : HH>H : HH>H : HH>H : HH>H

... **sü süle**pen dört bulungdaki bodunug kop almış kop baz kılmış: ... *Ordu sevk edip dört bir yandaki milleti hep almış, hep tutsak kılmış.* KT D 2

tün+ø udıma-: gece uyuma-

küntüz+ø olurma-: gündüz oturma-

: HHHH : HH>H : HHHH : HH>H.....HH : HH>H : HH>H
HH>H : HH>H : HH>H>HHH

kangımız eçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin türük bodun için **tün udım**dım **küntüz olur**madım: *Babamızın amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.* KT D 26-27

¹⁰ bk. ALYILMAZ, Cengiz, *age.*, s. 21-26; ALYILMAZ, Cengiz, *Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine*, Türk Dili, S. 620, Ankara, 2003, s. 148-156.

1.3. İşaretsiz Görev Ögesinin “Niteleme Sıfatı+İsim”den Kurulu Tamlamalarda Kullanımı:

Orhun yazıtlarında “niteleme sıfatı + isimden kurulu tamlamalar”da tamlayan ile tamlanan arasındaki ilişkiyi sağlayan dışa dönük özel bir ek bulunmamaktadır:

süçig+ø sab: tatlı söz

yımşak+o agı: yumuşak ipekli

ırak+o bodun: uzak kavim, uzak(larda yaşayan) halk

: 𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃
𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃

... tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş **süçig sabın yımşak agın** arıp **ırak bodunug** ança yagutır ermiş: ... *Çin Milleti'nin sözü tatlı, ipeklisi yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekliyle kandırıp uzak(larda yaşayan) kavimleri böylece (kendilerine) yaklaştırır(lar) imiş.* KT G 5

2. İsim ve Fiil Tabanlarında Karşılaşılan İşaretsiz Görev Ögeleri

2.1. İşaretsiz Görev Ögesinin İsimlerde Teklik İşareti Olarak Kullanımı:

Türkçe’de her ne kadar “**be+n**, **se+n** gibi I. ve II. tekil şahıs zamirlerinin sonunda tekil kavramının işareti olarak /+n/ görev ögesi kullanılmış olsa da, veya “**alın**, **karın**, **burun**, **boyun**” gibi tekil anlamlı sözcüklerin sonunda /+n/ biçimbirimi yer alsa da genellikle Türkçe’de isimlerin çokluk şekilleri karşısında teklik biçimleri işaretsizdir:

kara köl+ø: Kara göl+ø

𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃

kara költe süngüştümüz: *Kara gölde savaştık.* KT K 2

yarış yazı+ø: Yarış ovası+ø

𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃

yarış yazıda tirilelim timiş: *Yarış ovasında toplanalım demiş(ler).* T 33

ışbara yamtar+ø

𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃 : 𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃𐰺𐰃

ekinti **ışbara yamtar** boz atıg binip tegdi: *İkinci olarak Işbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti.* KT D 33

2.2. İşaretsiz Görev Ögesinin İsimlerde Genellik İşareti Olarak Kullanımı:

Türkiye Türkçesi'nde ve ağızlarında zaman zaman /+1Ar/ ve bazen de /+GII/ biçimleriyle ifade edilen isimlerin **genel** kullanımlarına dair **özel bir eke** Orhun yazıtlarında rastlanmamaktadır. Yani isimlerin çokluk şekilleri karşısında **genellik** bildiren şekilleri **işaretsiz (ø)** dir. Yazıtlarda bazı isim veya isim soylu sözcüklerin kullanıldıkları yerlerde anlamları bakımından genellik ifade ettikleri dikkati çeker. Bu tür sözcük veya sözcük grupları, genellikle anlamı kuvvetlendiren, anlamın kapsamını genişleten deyim, atasözü, kalıplaşmış söz grupları vs. seviyesinde ortaya çıkar ¹¹.

kişi oğlu+ø: insan oğlu

: 𐰉𐰺𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿

... **kişi oğlu** koop ölgeli törümiş: *İnsan oğlu hep ölümlü yaratılmış.* KT K 10

kırkız+ø : Kırgız, Kırgızlar

kurıkan+ø: Kurıkan, Kurıkanlar

otuz tatar+ø: Otuz Tatar, Otuz Tatarlar

kıtany+ø : Kıtay, Kıtaylar

tatabı+ø : Tatabı, Tatabılar

𐰉𐰺𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿

kırkız kuurıkan otuz tatar kıtany tatabı koop yağı ermiş: *Kırgızlar, Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar hep düşman imiş.* KT D 14

¹¹ ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994, s. 41-42.

2.3. İşaretsiz Görev Ögesinin Fiillerde Olumluluk İşareti Olarak Kullanımı:

Türkçe’de fiillerin olumsuz şekilleri karşısında olumlu şekilleri **işaretsizdir**. Olumlu fiil yapılarını olumsuzluk eki almayan ve olumsuzluk anlamı taşımayan fiiller oluştururlar:¹²

teg-ø-di: hücum etti

ᠲᠡᠭᠡᠳᠢ : ᠲᠡᠭᠡᠳᠢ : ᠲᠡᠭᠡᠳᠢ : ᠲᠡᠭᠡᠳᠢ : ᠲᠡᠭᠡᠳᠢ

ekinti işbara yamtar boz atıg binip **tegdi**: *İkinci olarak İşbara Yamtar’ın boz atına binip hücum etti*. KT D 33

kel-ø-ti: geldi

ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ : ᠬᠡᠯᠢ

bark itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi tabgaç kagan çıkıanı çang sengün **kelti**: *Türbe yapımcısı, süsleme sanatçısı (ve) kitabe taşı ustası (olarak) Çin imparatorunun yeğeni Çang Sengün geldi*. KT K 13

içik-ø-di: teslim oldu

yükün-ø-ti: baş eğdi

ᠢᠴᠢᠬᠢ : ᠢᠴᠢᠬᠢ : ᠢᠴᠢᠬᠢ : ᠢᠴᠢᠬᠢ : ᠢᠴᠢᠬᠢ

kaganka kırkız bodumı **içikdi yükünti**: *Kırkız boyu, kağana teslim oldu, baş eğdi*. T 28

2.4. İşaretsiz Görev Ögesinin Fiillerde Genellik İşareti Olarak Kullanımı:

Genel olarak Türkçe’de ve yazıtlarda fiillerin **genel** kullanımları özel bir ek ile işaretlenmemiştir. Fiillerin **genellik** durumları, olumsuzlukları karşısında **işaretsiz (ø)**’dir. Fiil kök veya gövdelerinden isim/isim soylu sözcük (isim, sıfat, zarf, edat vs.) türeten bazı eklerin fiillerin olumsuz şekillerine eklenememesi, bu tür yapılarda fiillerin genel kullanımlarının esas alındığını göstermektedir.¹³

öt-ø-ünç: rica, dilek, yakarış

ᠣᠲᠤ : ᠣᠲᠤ : ᠣᠲᠤ : ᠣᠲᠤ : ᠣᠲᠤ

¹² ALYILMAZ, Cengiz, *agm.*, s. 43.

¹³ ALYILMAZ, Cengiz, *age.* s. 45.

bizing sü atı toruk azukı yook erti: *Bizim ordumuzun atları zayıf; azığı (da) yok idi.* KT D 39

tabgaç bodun+ø sabı: Çin halkının sözleri

[tabgaç bodun+ø] agısı: [Çin halkının] ipekli kumaşları

𐰇𐰪𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸

tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş: *Çin halkının sözleri* tatlı, *ipekli kumaşları* (da) yumuşak imiş. KT G5

-4. Belirtilen / tamlanan Ekinin İşaretsiz kullanımı:

Türkçe'de /+(s)I/ tamlanan ekinin birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden (ekleşmiş iyelik sıfatlarından) önce geldiğinde, ünlüyle sonlanan isimlerde ve /+II/ ve /+sIz/ gibi bazı eklerden önce hem ünlüyle hem de ünsüzle sonlanan isimlerde düştüğü yani /+ø+/ ile karşılandığı görülür¹⁶. Ancak /+(s)I/ görev ögesi yukarıdaki durumların dışında da tamlamadaki işlevi 1/1 ihtimal ile anlaşılabilirdiğinden yazıtlarda sık sık işaretsiz kullanılmıştır:

on ok bodun+ø: On Ok boy[u]

𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸

ok on bodun emgek körti: *On Ok boyu sıkıntı gördü.* KT D 19

yinçü ögüz+ø: İnci ırmağ[ı]

𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸
𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰇𐰪𐰸𐰸

sogdak bodun iteyin tiyin **yinçü ögüz** keçe temir kapıgka tegi süledimiz: *Soğdak kavmini düzenleyeyim diye İnci ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük.* KT D 39

¹⁶ GEMALMAZ, Efarasiyap, Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Erzurum, 1997, s. 1-5; ALYILMAZ, Cengiz, *age.*, s. 53-54.

-3. Zamanda ve Yerde Bulunma Hâllerinin İşaretsiz Kullanımı:

Yazıtlarda, zaman ve yer kavramı bildiren isim ya da isim grubuyla fiil veya yüklem fiil arasındaki ilişki bazen işaretsiz görev elemanıya karşılanmıştır:

ekinti kün+ø: ikinci gün

ΓΗΥΘΙΗΓΙΔΙΔΙΛΗΤΤΗ ΗΠΘΓΗΗΓΙ

ekinti kün örtçe kızıp kelti: *İkinci gün ateş gibi kızıp geldi[ler]*. T39-40

ötüken yiş+ø+ø+ø: Ötüken orman[ında]

↓D↓D↓ : ↓HΥΓ : ΗΥΗΔ↓ : ΥΓΓ : ΗΡΗΗ : ΔΥΗ : ΕΤΠΗ

türük kagan **ötüken yiş** olursar ilte bung yok: *Türk(lerin) kağanı Ötüken ormanlarında / dağlarında oturursa ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz*. KT G3

amga korgan+ø+ø+ø: Amga kale[sinde]

ΗΘΞΗΥΘΠ : >ΗΥΠΥ> : ↓ΥΓΠΘ : ↓ΥΥΓΗ : ΔΥΗ>Η : ↓ΥΘ

amga korgan kışlap yazınga oguzgaru sü taşıkdımız: *Amga kalesinde kışlayıp bahar gelince Oğuz'a doğru ordu çıkardık*. KT K 8

-4. Sebep Hâlinin İşaretsiz Kullanımı:

Yazıtlarda sebep hâli ifade edilirken işaretsiz görev ögesinden de yararlanılmıştır:

ne+ø: niçin, ne sebeple

Θ×ΓΗΘΥΘΗ : Θ↓D↓D↓Η : ΗΥΗΗ : ΗΓΘΗ>↓Η>↓ΓΓΗ : ΗΥΗΠΘ ΗΓΘΥΘΗ : ↓ΓΗ

neke tezer biz üküş tiyin neke koorkuur biz az tiyin **ne** basınalim tegelim tidim: *Niçin kaçıyoruz? (Onlar) çok diye niçin korkuyoruz? (Biz sayıca) azız diye niçin kendimizi küçümsüyoruz? Hücum edelim dedim*. T 38-39

-5. Nicelik / Miktar Hâlinin İşaretsiz Kullanımı:

Yazıtlarda miktar bildiren sözcüklerin fiil ya da yüklem fiil ile ilişkisi kurulurken bazen /+ø/ biçim birimi kullanılmıştır:

biş otuz+ø: yirmi beş (kez)

üç yigirmi+ø: on üç (kez)

𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛

kamagı **biş otuz** süledimiz **üç yigirmi** süngüşdümüz: *Tamamı, yirmi beş (kez) sefer ettik; on üç (kez) savaştık.* KT D 18

yiti+ø: yedi (kez)

𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛

kııınyka **yiti** süngüşdi: *Kıtaylar'la yedi kez savaştı.* T 49

-6. Seslenme Hâlinin İşaretsiz Kullanımı:

Seslenme hâli yazıtlarda işaretsiz görev ögesiyle karşılanmıştır¹⁸:

türük begler+ø: (ey) Türk beyleri, Türk beyleri!

türük oguz begleri bodun+ø: (ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı!

𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛

türük oguz begleri bodun eşiding: *(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin!* KT D22

türk bodun+ø: (ey) Türk milleti!

𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛 : 𐰇𐰆𐰘𐰙𐰚𐰛

¹⁸ Konuyla ilgili bilgi için bk. ALYILMAZ, Cengiz, *age.*, s. 82-83; ALYILMAZ, Cengiz, Ünlemlerin / Seslenmelerin Kuvvetlendirici İşlevleri, *Türk Dilinin Sorunları Toplantısı II*, Ankara, s. 534-540; MERT, Osman, *Kutadgu Biligde Hâl Kategorisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002, s. 17-27.

türk bodun ertin ökün: *(Ey) Türk milleti! (bu huyundan) vazgeç (ve) nadim ol!* BK D19.

3.3. Yükleme -Fiilde Yer Alan İşaretsiz Görev Ögeleri

-1. Şahıs Eklerinin İşaretsiz Kullanımı:

-1.1. II. Çokluk Şahıs Ekinin İşaretsiz Kullanımı:

Aynı şahsa yönelik olarak söylenen ve art arda gelen iki cümlenin birincisinin yüklemde 1/1 ihtimal ile bilinmesinden dolayı ikinci cümlede şahıs bildiren biçimbirimin bazen işaretsiz kullanıldığı görülür¹⁹:

küng boltaçı er-ti+ø (< küng boltaçı er-ti+giz): cariyeye olacak idi(niz)

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰎𐰏𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚

: 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚

ögüm katun ulayı öglerim ekelerim kuunçuylarım bunça yeme tirigi küng boltaçı erti+ø ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz: *(Köl Tigin olmasaydı) anam katun, öteki analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim (ve) bunca hayatta kalanlar! (sizler) cariyeye olacaktı(nız); ölenler! (sizler) (de) çadırlarda yollarda kalacaktınız.* KT K 9

-1.2. İşaretsiz Görev Ögesinin III. Teklik ve Çokluk Şahıs Eki Olarak Kullanımı:

III. teklik ve çokluk şahıs ekleri Türkçe'de diğer şahıs eklerine göre işaretsizdir²⁰:

sımadı +ø-ø+ø (< sımadı+1 er-ür+ø): kırmadı

𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚

mening sabımın **sımadı**: *Benim sözümü kırmadı.* KT G 11

kul bolıtı +ø-ø+ø (< kul bolıtı+1 er-ür+ø) : köle oldu

küng bolıtı +ø-ø+ø (< küng bolıtı+1 er-ür+ø) : cariyeye oldu

𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚

𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰏𐰚𐰚

¹⁹ bk. ALYILMAZ, Cengiz, *age.*, s. 243.

²⁰ ALYILMAZ, Cengiz, *age.*, s. 240.

..ϯϯ×N : nϯΛN : nϯΓnϯϯϯϯ : ϯϯ : Γϯϯϯϯ : Γϯϯϯϯϯϯϯϯ : ϯnϯϯ : nϯ.....ϯϯ

ΓMϯϯΓϯϯ : nϯΛN : E×Eϯ : Γ..Nϯ

to[kuz og]uz mening bodunum erti ø tengri yer bulgakın üçün öding[e]
kü[n]i tegdük üçün yağı boltı: *Dokuz Oğuzlar benim halkım idi. (Fakat) gök
(ile) yer (arasındaki) kargaşa nedeniyle; ödlerine haset girdiği için (bize)
düşman oldular.* BK D29-30

ø:ancak / yine de

ϯ×ϯΛΓ : 1ϯϯ↓ : nϯϯN : ϯϯϯϯϯN : ϯϯϯϯϯϯϯ : Γϯϯϯ

tengri ança temiş erinç kan birtim ø kaningın kodup içikding: *Tanrı şöyle
 demiş olmalı: “(Sana) han verdim. Ancak / yine de (sen) hanını bırakıp
bağımlı oldun.* T 2-3

SONUÇ:

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, yazıtlarda görev ögelerinin bir kısmı **kolaylık** ve **anlaşılabilirlik** kanunları çerçevesinde zaman zaman görevlerini yanlarındaki diğer görev ve anlam ögelerine bırakarak düşerken, bir kısmı ise aynı grup içerisinde işaretli öge ya da ögeler karşısında işaretsiz kullanılmışlardır. Bu durum, Orhun yazıtlarına ait metinlerin yazıldıkları dönemlerde Türkçe'nin ulaşmış olduğu seviyeyi göstermesi / ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR:

- ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994.
ALYILMAZ, Cengiz, Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?,
Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara, 1999, s. 403-415.
Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine, *Türk Dili*, S. 620, Ankara, 2003,
s. 534-540.
ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005.
ALYILMAZ, Semra, *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh HACILAR
Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Ankara, 2003.
ARSLAN, Hülya, Kazak Türkçesinde İsim Çekimi Yalın Hal, *Türk Dünyası
Araştırmaları*, S. 130, Ankara, 2001, s. 231-236.
AYDIN, Özgür, Türkçede Belirtme Durum Ekinin Öğretimi Üzerine Bir
Gözlem, *Dil Dergisi*, S. 52, Ankara, 1997, s. 5-17.
BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, Ankara, 1986.
BOZ, Erdoğan, *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Ankara, 2007

- BOZKURT, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, İstanbul, 1995.
- BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dili*, Ankara, 1999.
- BÖREKÇİ, Muhsine, Türkçede Hal Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması, *26-Eylül-1 Ekim 2000, Türk Dil Kurumu – IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, Çeşme.
- BURAN, Ahmet, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara, 1996.
- CHOİ, H. W., Ana Altayca İyelik Zamiri *n, *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, S. 1, Ankara, 1991, s. 191-196.
- EKER, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, 2003.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1983.
- GABAIN, A. von, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, 1988, (Çeviren: Mehmet AKALIN).
- GEMALMAZ, Efrasiyap, *Standart Türkiye Türkçesi (STT) 'nin Formanlarının Enformatif Degerleri*, Erzurum, 1982.
- GEMALMAZ, Efarasiyap, Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum, 1994, s. 1-5.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, Türkçe'nin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum, 1995, s. 1-7.
- GEMALMAZ E., STT'nde işaretli (/./) Görev Ögeleri Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Erzurum, 1996, s. 1-4.
- GEMALMAZ, Efarasiyap, Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Erzurum, 1997, s. 1-5.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Ankara, 2000.
- GÜLSEVİN, Gürer, Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı, *Türk Dili*, S. 466, Ankara Ekim 1990, s.187-190.
- GÜLSEVİN, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara, 1997.
- KAHRAMAN, Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara, 1996.
- KALKAN, Uğur, *Türkiye Türkçesinde Hal (Durum) Kavramı ve Hal (Durum) Eklerinin İşlevleri*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, 2006.
- KARAHAN, Leyla, Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 1996, Ankara, 1999, s. 605-611.
- KARAHAN, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara, 2004.

- KORKMAZ, Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara, 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara, 2003.
- MERT, Osman, *Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002.
- MERT, Osman, Türkçe'de Hâl Kategorisi ve Öğretimi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum, 2003, s.25-32.
- ÖNER, Mustafa, Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi, *Türk Dili*, S. 565, Ankara, Ocak 1999, s. 10-18.
- ÖZKAN, Nevzat, Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme, *İlmi Araştırmalar*, S.12, İstanbul, 2001, s. 153-165.
- ŞAHİN, Erdal, *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hal Ekleri ve İşlevleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2003.
- TEKİN, Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara, 2000, Yayımlayan: Mehmet ÖLMEZ.
- TEKİN, Talat, Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine, *Genel Dilbilim Dergisi*, C. 2, S. 7-8, Ağustos 1980, s. 10-17.
- TEKİN, Talat, *Orhun Yazıtları*, İstanbul, 1995.
- TEKİN, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara, 1994.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul, 2003.
- TEPELİ, Yusuf, Ölçünlü Türkiye Türkçesinde İsim Durumlarından Yalın Durum (ø), *IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı 2000*, Ankara, 2006.